

Moshyk I.V. Chernihiv higher school in ukrainisation processes in the 20th – at the beginning of the 30th in XX century

In this article some questions of leadthrough of policy of ukrainisation in Chernihiv higher school in the 20th –at the beginning of the 30th in XX century are examined and it's influence for formation of new Ukrainian intelligenction.

Key words: ukrainisation, ukrainian higher school, ukrainian inteligion, politic of proleta-rization, institute of folk education, student's contingent.

УДК 94(477)“17/20”

Микола ТЕРЕХ
(Глухів)

Із минулого Батуринської пошти

Батурин за географією розміщення знаходився на перетині торгівельних і поштових шляхів. Про що свідчить хоча б той факт, що в 1892 р. в Батурині була знайдена Візантійську монету Василя I (867–869) [1].

У 1669 р. Батурин стає столицею Підгетьманської (Лівобережної) України. В Глухівських статтях, які підписав гетьман Дем'ян Многогрішний, в одному з пунктів вказано про створення швидкої гоньби для доставляння царських грамот, гетьманських універсалів, листів козацької старшини та воевод, а в Батурині та Ніжині влаштувати поштові стани. Великих зусиль приклав гетьман Дем'ян Многогрішний для влаштування в Ніжині і Батурині спеціальних дворів для прийому пошти, утримання коней та обігріву поштарів.

Біля сорока років потому працювала пошта в Батурині, але в полум'ї листопадової пожежі 1708 р. всі дерев'яні будівлі міста згоріли вщент; не оминула сумна участь і будівлю поштової станції.

Опис, зроблений на початку 1726 р. – через 17 років після трагедії – свідчить, що “ныне по разорении, город Батурин весь пуст” [2]. Проходив час і до спаленого Батурина поступово поверталися його жителі, селилися нові сім'ї. Люди ремонтували зруйновані оселі, будували нові. Батурин відроджувався.

На початку XVIII ст. значного розвитку досягла військова пошта, яка прокладалася в місцях скупчення військ, у місцях, де проходили бої та в місцях розрухи після них. Назва “полевая почта” вперше була використана у 1716 р. [3]. З 1725 р. слово “почтарь” замінене на “почтальон” [4].

Регулярне поштове сполучення Батурина відновлюється після імператорського указу Анни Іонівни 1740 р., в якому вона наказала відновити пошту в Малоросії [5]. Щоб частково зменшити податки та повинності населення України, Олексій Кирилович Розумовський в 1742 р. піднімає клопотання перед Сенатом про зменшення витрат на утримання пошти, яка розрослась під час війни з турками. Імператриця Єлизавета Петрівна в серпні 1742 р. видає указ, у п. 5 якого передбачав, аби в Малоросії “почты все свести, а содержать одну от Глухова до Киева <...> а козацких лошадей и прочих обывательских на ту почту не требовать” [6].

Починаючи з 1742 р. проводяться регулярні ремонтні роботи на Києво-Московському поштовому тракці. Будують нові приміщення поштових станцій та “изб для почтарей”, ремонтують мости через ріки, засипають гаті, ставлять верстові стовпи.

Великого розмаху набули ремонтні роботи в 1744 р. В “Дневнике генерального хоружаго Николая Ханенка” повідомляється, що було створено “Экспедицию к строению мостов, гатей и прочего для шествия к Киеву ее і[мператорского] Величества” [7]. Представники комісії обстежили дороги, якими пролягав маршрут подорожі імператриці Єлизавети Петрівни Україною. 11 липня 1744 р. були відправлені рапорти в Глухів, у одному з котрих повідомлялося, що ніжинським полковником Божичом знайдена краща дорога через Сейм до Батурина, ніж та, що була через батуринську греблю [8]. Ремонт шляхів від Кролевця до Батурина й у самому Батурині вели козаки Чернігівського полку та сотень Новомлинської, Конотопської та Бахмацької Ніжинського полку.

На початку липня Сенат видав указ, в п. 2 якого наголошувалося: “в Малороссии на всяком стану иметь подвод по 800.” [9]. Така велика кількість подвод і коней була зібрана й на Батуринській поштовій станції для продовження подорожі імператриці Єлизавети Петрівни та О.Г. Розумовського. Вже 7 серпня головним Київським поштовим трактом імператорський почет після обіду відправився в дорогу з Глухова [10]. Тож, подорожуючи Україною на початку серпня 1744 р. імператриця Єлизавета Петрівна зі своїм тасмним чоловіком неодмінно проїздила через Батурин.

До 1751 р. батуринський сотник Дмитро Стожок “был в подчинке надсмотрении по главному Киевскому тракту, в Нежинском и Киевском полках, мостов и гатей.” [11]. У 1755 р. гетьман К.Г. Розумовський призначає Григорія Карповича Долинського “директором почт, учрежденных по контракту от Глухова до Киева”, де він “трудился всеприлежнейше”. З 1760 р. останнього було призначено генеральним підскарбієм в “Експедицию национального Батуринского строения” – головним економом при гетьмані, з 1764 р. до 1779 р. – підкоморій Батуринського повіту [12].

Після ліквідації гетьманства, управління Лівобережною Україною доручають Малоросійській колегії на чолі з генерал-губернатором П.О. Румянцевим. Пошт-директором України призначають майора І.М. Скоропадського. Був розроблений статут “Учреждения о конвой почте в Малой России”, який вступив у дію з 31 травня 1765 р. [13]. Статут складався з 20 пунктів, які містили рекомендації щодо організації пошти на місцях. В одному з пунктів говорилося, що поштмейстера необхідно вибирати з військових і значкових товаришів у полках. Кандидат на посаду повинен був бути чесним, ввічливим, скромним, “чистого письма и верного щота”. Поштарі, в свою чергу, обиралися в сотнях із “подпомошников и свободных мещан или посполитых” – по 2 на кожную станцію, при цьому вони зобов’язані були мати по двоє коней. Також повинні були мати гарну поведінку та відповідне виховання. Поштарі підпорядковувалися поштмейстеру, а ті – пошт-директору. Будинки всіх працівників пошти “от постоев и от всякой службы и податей уволены быть имеют” [14]. Так, у відомостях від 16 травня 1808 р. про населення м. Батурина вказано, що поштальони віднесені до категорії “не платящих казенных податей” [15].

На службу поштові працівники мали ходити в одязі встановленого зразка. Так, одяг поштаря складався з червоного суконного каптана з білим ременем, червоної шапки, мідної бляхи з гербом на грудях і поштового рижка через плече на шнурку [16]. Для

охорони пошти залучали військових із місцевого гарнізону – з вояків ескадрон Псковського полку, який того часу (1765 р.) знаходився в Батурині [17]. На головному фасаді будинку пошти був закріплений державний герб [18].

На початку грудня 1767 р. Україна була розділена на 20 комісарств. Центром одного з них став Батурин, до якого входило 9 сотень [19]. Тепер Батуринською поштою керував поштомісар, який мав свою печатку [20].

Для перевезення листів, посилок на Батуринській поштовій станції в 1765 р. знаходилися 2 поштарі та 4 коней [21], але “В Малой России, по главному московскому тракту от Глухова до Киева” була друга пошта для перевезення пасажирів, вантажів і кур’єрів. Вони утримувалися за рахунок малоросійського скарбу. Тут-таки, на Батуринській станції знаходилися ще 15 коней для такої другої пошти [22].

Велика завантаженість поштового сполучення вносить свої корективи в чисельність Батуринської поштової станції. В 1779–1781 роках у Батурині на поштовій службі знаходяться: “писарь почтового правления – 1, подписков земских – 2, почтальонов – 4” [23]. А у відомості про населення м. Батурина від 16 травня 1808 р. вказано, що листонош – 20 чоловіків і 24 жінки [24].

Листи на поштовій станції приймалися за 3 години до їх відправлення й перевозилися у спеціальних валізах. Плата за доставку листів Україною залежала від ваги листа і відстані між станціями. Наприклад, за відправлений із Батурина до Києва лист вагою 1 лот (12,8 г) необхідно було заплатити 3 копійки [25]. На листі писали “заплачено”. Дозволялося за лист платити й при одержанні їх адресатом, але тільки в межах України. Румянцевською поштою дозволялося пересилати посилки, купці також мали можливість відправляти з поштарями свій товар вагою до 10 пудів (163,4 кг). Якщо вага товару більша – то, про це необхідно було заздалегідь попередити поштмейстера.

Послугами Батуринської поштової станції користувалися екс-гетьман, граф К.Г. Розумовський (постійно проживав у Батурині з 1794 до 1803 р.), де його навідували діти – Наталя Кирилівна (за чоловіком Загряжська), Олексій Кирилович (міністр освіти Російської імперії), котрі тут проживали по декілька місяців; а Андрій Кирилович (відомий дипломат) – навіть декілька років. Усі вони жваво листувалися з рідними та друзями (збереглися чисельні листи відправлені ними з Батурина).

До Батуринської пошти на ім’я Івана Фрідріховича Гіржберга надходили книги з Бреславської фірми Корна і Гамперта [26]. Механік Іван Фрідріхович збудував чимало промислових закладів на території України, в т.ч. в Батурині: водяний лісопильний млин [27], два флігелі, льодовник, пекарню, каретню [28], цегляний водяний млин [29]. Завдяки своєчасно доставленій спеціальній літературі, І.Ф. Гіржберг знав про технічні новини світу, які успішно застосовував у своїй професійній діяльності.

Пошта також доставляла передплатникам газети та журнали. Наприклад, на ім’я П.І. Прокоповича, а після 1850 р. на ім’я С.П. Великдана до Батуринської поштової станції щорічно надходило 9 періодичних видань, які поповнювали бібліотеку школи бджільництва [30].

З 1765 р. поштарі почали перевозити пасажирів. При посадці в поштову карету, пасажир був зобов’язаний пред’явити посвідчення особи [31].

У 1782 р. у Чернігові був заснований Малоросійський поштамт, якому підпорядковувалися всі поштові установи на території колишньої Підгетьманської України [32].

Цього ж року був утворений Поштовий департамент при Колегії Іноземних справ. З того часу осередки ямської служби – ями – стали називатися, власне, поштою [33].

Подорожуючи Україною в 1774 р. академік Гільденштедт і князь І.М. Долгорукий вели подорожні нотатки, в яких згадується, поміж іншого, як вони їхали з Києва поштовою дорогою через Ніжин, Батурин і Глухів, зокрема, що “на этой дороге находятся почтовые станции, из которых каждая содержит 40 лошадей” [34]. Поштова станція в Батурині знаходилася “по большой дороге из Киева в Москву идущей <...> устроен дом для г-д проезжающих, то есть гостиница с особыми малыми флигелями, из коих в одном кухня, а другие два отдаются вместе с гостиницей в откуп для почтовой станции, и при сем доме устроены конюшня, сарай, ледник, амбар и навес, во дворе имеется колодец, сарай для экипажей” [35].

Найближчими поштовими станціями від містечка Батурин були: Конотопська – за 28 верст, Алтинівська – за 29 верст, Борзенська – за 30,5 верст і Сосницька – за 30 верст. Дорога до Алтинівської поштової станції від Батурина іде донизу, де “состоит экономический через реку Сейм перевоз, для коего устроены от экономии два больших парома, каждый о двух байдаках, два больших дуба и две такие лодки. Все сии суда употребляются только весною, когда река Сейм выступает из берегов и распространяется разливом в ширину около одной версты, в прочее же время, когда река станет в берегах, действует для переправы проезжих только один паром на канате и одна лодка. При перевозе изба, за перевозом через другой залив устроен деревянный мост, который равно как первый и речные суда исправляются на экономический счет крестьянами за повинность” [36]. Далі, більше 20 верств, дорога проходила піщаною та болотистою місцевістю [37].

У 1830 р. були проведені поштові реформи. На території України були створені поштові округи. Батуринська повітова поштова контора почала належати до шостого поштового округу й мала штат із шести працівників (поштмейстера, його помічника і чотирьох поштарів) [38]. Також дозволялося бажаючим утримувати поштові станції на “прогонні гроші”, не одержуючи нічого від казни [39]. Батуринську поштову станцію в 1845 р. утримує купець III гільдії Корницький. Цього часу приміщення станції складалося з двох гарних кімнат, у яких знаходились необхідні меблі [40].

У 1842 р. для будівництва поштових станцій чотирьох розрядів було затверджено нові типові проекти [41]. Можливо цього часу в Батурині й розпочалося будівництво цегляного приміщення поштової станції. Щоб зекономити кошти та будівельні матеріали, приміщення будують на існуючому фундаменті. Цей факт був підтверджений фахівцями “УкрНДПроектреставрвція” під час обстеження технічного стану цієї пам’ятки архітектури XIX ст.; іншим їх висновком, було ймовірне датування підвалів більш раннім будівельним періодом – до XIX ст. [42]. Точно можна твердити про те, що в 1860 р. з поштових закладів у Батурині були поштова контора і станція – про це є інформація в “Черниговских губернских ведомостях” [43].

Починаючи з 1845 р. пошта з Батурина до Конотопа та Сосниці відправлялася 2 рази на тиждень. На поштовій станції Батурина того року знаходилось 9 трійок коней, із яких були 6 поштовими і 3 кур’єрськими. Але для нормальної роботи пошти цього було замало. Поштових “повозок” – як зимових, так і літніх – було в достатній кількості, але “форменних же фельдъегерских бричек” не було жодної. Ямщики всі були

“хорошего телосложения, средних лет и хорошего поведения”, одягнені в чистий та охайний фірмовий одяг [44]. За порушення дисципліни несли покарання. Наприклад, зупинившись на поштовій станції, віце-губернатор Костромської губернії Гайворонський написав жалобу – йому здалося, що ямщики повільно запрягали коней у візок. Унаслідок розслідування жалоби губернським поштмейстером, станційний писар “выдержан под арестом сутки», ямщиків висікли різками [45].

Після смерті нащадка Кирила Розумовського – сина Андрія в 1836 р. все його майно було передане до Опікунського управління. З того часу мостам, які пролягали через р. Сейм, приділялось мало уваги. Як пише в рапорті від 21 грудня 1845 р. чиновник особливих доручень Калиновський до Чернігівського губернатора П. Гессен, “я заметил величайший беспорядок на плотине через р. Сейм близ Батурина, на которой устроены мосты, не имеющие ни на одной стороне перил. На этих мостах изгнившие доски провалились и образовали в нескольких местах огромные дыры” [46]. Крім того, на “этой дороге находится переправа через р. Сейм, которая, особенно в весеннее время, много отымает времени переезда” [47]. Поромна переправа через р. Сейм станом на січень 1886 р. належала управлінню державного майна Чернігівської губернії, але перебувала в оренді в міщанина Берка Рапопорта [48].

Із будівництвом Курсько-Київської та Ліваво-Роменської залізниць, які проходили через станцію Бахмач [49], рух дорогою з Батурина до Бахмача стає більш інтенсивним і дорога стає “не просёлочной, а транспортной, по которой ежедневно тянутся транспорты извозчиков степные места с лесом, известью, мелом и глиняною посудю, а также перевозятся с железной [дороги] товары” [50]. Натомість поштова дорога з Батурина до Глухова через Кролевець у 1897 р. була віднесена до “просёлочной” дороги [51].

На початку ХХ ст. у Батурині Конотопського повіту Чернігівської губернії була заснована поштово-телеграфна державна ощадна каса № 2, якою користувалися не тільки поштові працівники, але й жителі містечка та прилеглих до нього сіл. Штат Батуринського поштово-телеграфного відділення в 1895 р. складався з начальника та 2 листонош. У 1903 р. одного листоношу скоротили, що спричинило затримку в доставці листів на замовлення та грошових переказів – адресату їх доставляли лише на другий або третій день після отримання.

На початку ХХ ст. Батуринське поштово-телеграфне відділення обслуговувало 22 тис. мешканців, працювало три дні на тиждень. Газета “Киевлянин” писала, що 6 червня 1902 р. Батурин відвідав Чернігівський губернатор Є.К. Андрієвський. Його зустрічали в лікарні, поштово-телеграфному відділенні та Воскресенський церкві.

У лютому 1905 р. почала працювати телеграфна лінія Батурин – Нові Млини.

Усе вище викладене свідчить про важливість Батурина як вузла поштового сполучення Лівобережної України – від кінця XVII ст., коли місто було столицею до початку ХХ ст., коли з посиленням економічним розвитком Російської імперії гостро постала питання ефективних комунікаційних мереж. На сучасному етапі будівля Батуринської пошти в 2006 р. була відремонтована й реставрована. В ході цих робіт були виявлені й відновлені архітектурно-декоративні елементи, які були закриті пізнішими перебудовами. Архітектура фасадів автентичної пам’ятки відповідає класичним стильовим характеристикам громадських споруд почату – середини XIX ст. Деталі оздоблення головного фасаду: пілястри та рустовані пілястри, профільовані тяги, вінчаю-

чий карниз, обрамлення віконних і дверних прорізів із сандриковими карнизами та підвіконними нішами виконані в цеглі. Первісно оздоблення фасадів було без штукатурки. На даний час будівля пошти одноповерхова, мурована, в плані прямокутна, з підвальними приміщеннями. Проте, чи не найбільш важливою те, що від часу будівництва й до сьогодні приміщення постійно використовувалося виключно за призначенням – як поштова установа. Будинок батуринської пошти має не лише історичну цінність – як приклад цивільної громадської забудови початку – середини ХІХ ст. він є справжньою архітектурною окрасою Батурина.

Джерела та література

1. *Різниченко В.* Матеріали до бібліографії Батурина. – К., 1919. – С. 16
2. *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т.2. Полк Нежинский. – К., 1893. – С. 252.
3. *Вигилев А.Н.* История отечественной почты. – М., 1990. – С. 206.
4. Там само. – С. 208.
5. *Максимович Г.А.* Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. Т.1., – Нежин, 1913. – С. 64.
6. Дневныя записки Малороссийского подскарбиа генерального Якова Марковича. Ч.1–2., – М., 1859. – С. 175–176.
7. Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка 1723–1753 гг. Приложение к журналу “Киевская старина”. – К., 1884. – С. 227.
8. Там само. – С. 233.
9. Дневныя записки Малороссийского подскарбиа... – С. 207.
10. Там само. – С. 210.
11. *Лазаревский А.* Вказана праця. – С. 251.
12. *Оглоблин О.* Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – С. 25
13. *Максимович Г.А.* Вказана праця. – С. 69.
14. Там само.
16. Батурин: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів, 2009. – С. 223.
10. *Мухін В., Мороз В., Дюков П., Іванов В., Юрій В.* Від гінця до інтернету. Нариси з історії української пошти. – К., 2002. – С. 39.
17. *Максимович Г.А.* Вказана праця. – С. 95.
18. *Мухін В., Мороз В., Дюков П. та інші.* Вказана праця. – С. 39.
19. *Максимович Г.А.* Вказана праця. – С. 93.
20. *Мухін В., Мороз В., Дюков П. та інші.* Вказана праця. – К., 2002. – С. 42.
21. *Максимович Г.А.* Вказана праця. – С. 71.
22. Там само. – С. 86.
23. Опис Новгород-Сіверського намісництва 1779–1781 рр. – К., 1931. – С. 410.
24. Батурин: сторінки історії... – С. 223.
25. *Максимович Г.А.* Вказана праця. – С. 77.
26. *Оглоблин О.* Вказана праця. – С. 221.
27. *Нечипоренко П.* Фабрики Розумовського на Посем’ї // Записки історично-філологічного відділу / Українська Академія наук. Кн. XI. – К., 1927. – С. 197.
28. *Павленко С.* Загибель Батурина 2 листопада 1708р. – К., 2007. – С. 223.
29. *Нечипоренко П.* Фабрики Розумовського на Посем’ї // Записки історично-філологічного відділу / Українська академія наук. Кн. XI. – К., 1927. – С. 200.
30. *Домантович М.А.* Матеріали для географії и статистики России. Черниговская губернія, – СПб., 1865. – С. 250.
31. *Максимович Г.А.* Вказана праця. – С. 71.
32. *Мухін В., Мороз В., Дюков П. та інші.* Вказана праця. – С. 42.

33. *Левитас И.* С марками в страну знаний. – К., 1987. – С. 69.
34. *Синицкий Л.* Путешествия в Малороссию академика Гильденштедта и кн. И.М. Долгорукаго. // Киевская старина. – 1993. – № 4. – С. 47.
35. Державний архів Чернігівської області, ф.133, оп. 5, спр. 2, арк. 3.
36. *Синицкий Л.* Вказана праця. – С. 6.
37. Батурин: сторінки історії... – С. 252.
38. *Мухін В., Мороз В., Дюков П. та інші.* Вказана праця. – С. 51–52.
39. Там само. – С. 55.
40. Батурин: сторінки історії Вказана праця – С. 253.
41. *Мухін В., Мороз В., Дюков П. та інші.* Вказана праця. – С. 55.
42. Науково-допоміжний фонд Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”, оз. зб. “Акт огляду технічного стану пам’ятки архітектури від 21 березня 2006 р.”, арк. 1.
43. *Исаенко М.* Батурин, местечко Черниговской губернии. // Черниговские губернские ведомости. – 1860. – № 22. – С. 167.
44. Батурин: сторінки історії... – С. 353.
45. Там само. – С. 261.
46. Там само. – С. 255.
47. Там само. – С. 253.
48. Там само. – С. 285.
49. *Семенов П.П.* Россия, полное географическое описание нашего отечества, Т.VII, Малороссия. – СПб., 1903. – С. 221.
50. Батурин: сторінки історії... – С. 286.
51. Земской зборник Черниговской губернии. – 1899. – № 8. – С. 540.

***Терех М.І.* Из минулого Батуринської пошти**

На основі джерельних та архівних матеріалів розглядається відновлення Батуринської поштової станції після трагічних подій 1708 року, розташованої на московсько-київському поштовому тракті в XVIII ст. Досліджено її діяльність починаючи з XVIII – до початку XX ст. У лаконічній формі розглядається хід ремонтно-реставраційних робіт будинку пошти у 2006 році.

Ключові слова: пошта, поштова станція, поштові тракти, поштар, поштово-телеграфне відділення, будинок пошти.

***Терех Н.И.* Из пришлого Батуринской почты**

На основе источников и архивных материалов рассматривается возобновление Батуринской почтовой станции после трагических событий 1708 г, расположенной на московско-киевском тракте в XVIII в. Исследовано ее деятельность начиная с XVIII – до начала XX вв., а также рассматривается ход реставрационных работ дома почты в 2006 году.

Ключевые слова: почта, почтовая станция, почтовые тракты, почтальон, почтово-телеграфное отделение, здание почты.

***Terekh M.I.* Out of the history of Baturyn's post-station**

On the basis of source and archival materials the removal of Baturyn's post-station after tragic events in 1708 is analyzed. This post-station was located on Moscow-Kiev post highway in the 18th century. Its activity since the 18th – till the beginning of 20th century. Was studied briefly, the article reveals restoration works of the post-station's building in 2006.

Key words: post, post-station, post-highways, postman, post-telegraphic department, the building of the post-station.